

СОЦІАЛЬНО-АГРАРНІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РОКІВ: СУЧАСНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Житков Олександр Анатолійович

доктор історичних наук,
професор кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнський державний університет імені
Володимира Винниченка, м. Кропивницький
e-mail: gitkov_oa@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2423-6352>

***Анотація.** У публікації оприлюднено результати аналізу новітніх праць українських дослідників, в яких висвітлювалася роль селянського чинника у формуванні аграрної політики Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР на різних етапах Української революції 1917 – 1921 років. Акцентовано увагу на потрактуванні істориками революційних змін, що мали вирішальний вплив на взаємовідносини влади й українського селянства, яке, з однієї сторони, було носієм архаїчних настроїв, а з іншої – стрімко адаптувалося до процесів капіталізації сільськогосподарського виробництва в ареалі Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ століття. Автором вивчено джерела соціально-економічного характеру, юридичні документи (урядові постанови, накази, ухвали, інше) та матеріали особового походження, які репрезентують аграрно-селянську компоненту дослідження історії Визвольних змагань у новітній українській історіографії. Висвітлено концептуальні проблеми дослідження окремих аспектів історіографії внутрішньої політики національних урядів у сфері аграрних відносин, методики реконструкції діяльності державних земельних комісій й земельних комітетів, селянських органів самоуправління, які відігравали ключову роль у реалізації національного земельного законодавства, а також залучення українського селянства на сторону тієї чи іншої політичної сили, що вели міжусобну боротьбу за владу в Україні. Аналізуються актуальні в українській науковій літературі дискурси щодо впливу суб'єктивних чинників на розвиток соціально-економічних процесів, ролі і місця звичаєвого права у формуванні інституту аграрних відносин в національному кодифікованому законодавстві, змін правової самосвідомості й політичної культури українців, а також тягlosti традиції землекористування, закріплених у селянських землеробських практиках.*

***Ключові слова:** аграрні реформи, земельне законодавство, національні уряди, соціальні реформи, українська історіографія, українське селянство.*

Постановка проблеми. Історіографічний аналіз значного масиву джерел засвідчив, що революційні перетворення 1917 – 1921 рр. в Україні мали виразно окреслений аграрно-селянський характер за метою основних завдань, шляхів їх вирішення, виявом тих соціально-економічних процесів, що розгорталися в українському селі. «Аграрний характер революції 1917 р. загалом визнаний, з особливою силою він проявився в Україні, в складі населення якої селянство мало абсолютну більшість», правомірно зазначали з цього приводу автори академічної праці «Історія українського селянства» [Історія українського селянства, 2006, с. 527]. За останні два десятиліття було опубліковано чимало історіографічних праць, в яких контраверсійно висвітлювалися проблеми розв'язання аграрного питання, земельної

політики національних урядів Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР, а також висвітлення місця селянського чинника в Українській революції. Розвиток міждисциплінарних досліджень та уведення до наукового обігу значного за обсягом та репрезентативністю джерельного матеріалу, по-перше, дало поштовх зростанню теоретичного рівня публікацій, по-друге, верифікувало проблемне поле наукових досліджень, що, відповідно, вимагає історіографічного осмислення нарративу соціальних реформ української влади.

Метою статті є здійснення комплексного історіографічного аналізу напрацювань українських дослідників, в яких висвітлювалися сучасні оцінки соціальної (селянської) складової аграрної політики національних урядів крізь призму реалізації світоглядних (соціоментальних) установок українського селянства Наддніпрянщини доби Української революції 1917 – 1921 років.

Історіографічний огляд. У новітній українській та зарубіжній історіографії від початку 1990-х років науковці ведуть мову про аграрну революцію як окремішній процес, який мав свою специфіку й історичну хронологію. Зокрема, М. Бейкер писав, що у проміжок часу від початку Першої світової війни майже до середини 1920-х років в Україні відбулося декілька соціальних революцій. Науковець розуміє, власне, революційний процес як стихію села, саркастично наголошуючи, що поза важкою працею на полях, первинною формою участі селян у революціях було захоплення ними неселянського [поміщицького] майна, землі та лісів, «за яким послідували так само важливі й чисельні суперечки між селами щодо розподілу «...обмеженої здобичі їхньої революції» [Бейкер, 2005. С. 74].

В умовах «методологічного переозброєння», яке триває в українській історичній науці, частина вчених дійшла висновку, що потрактування аграрного руху в Україні виключно як «нової жакерії» не витримало випробування часом. Селянин передреволюційної доби сьогодні вивчається у двох суперечливих іпостасях – як хлібороб, що будь-якими способами прагнув до задоволення земельного голоду, та водночас як особистість, переконана у можливості реалізації аграрної реформи на місцях через зростання ролі органів селянського самоуправління, які активували свою діяльність в умовах здійснення низки аграрно-соціальних реформ П. Столипіна. Домінування зазначених підходів у дослідженні проблематики аграрної історії двадцятого століття пояснюється відривом науковців від ідейної спадщини української «діаспорної» історіографії, а також остаточним подоланням рецидивів радянської міфологеми класової боротьби, що надто помітно у новітніх працях українських істориків [Житков, 2018, с. 192–203].

В останнє десятиліття у річичі теоретичних поглядів на селянство як «природне явище», «уявну спільноту», а також концепцій «руралістики» та «аграризму» формується нова концептуальна матриця селянознавства в українській історіографії. Зокрема, соціоцентричний підхід до вивчення історії селянства репрезентували праці українських істориків О. Михайлюка [Михайлюк, 2007], І. Заріцької [Заріцька, 2010], Н. Ковальнової [Ковальова, 2002], В. Лозового [Лозовий, 2008], С. Корновенка [Корновенко, 2008], В. Щербатюка [Щербатюк, 2012].

Виклад основного матеріалу. Революція докорінно змінила соціальний ландшафт російської імперії. Аналіз погромів поміщицьких маєтків 1902, 1904 роках, які відбувалися у селах Харківщини, Полтавщини й Чернігівщини, а також масових виступів селян в інших куточках Наддніпрянської України, показав,

що найпопулярнішим у російському суспільстві початку двадцятого століття залишалося гасло землі і волі. Логічним продовженням соціально-економічних виступів українського селянства була аграрна революція 1917 року, яка на думку авторитетного радянського й російського історика, автора теорії «селянської війни» В.П. Данилова, завершилася його перемогою у 1922 році. Зокрема, у її річищі було зроблено висновки, що аграрні повстання на Лівобережжі, характер вимог й активність дій селян в Наддніпрянській Україні свідчили про появу на історичній сцені селянина-ідеомана, озброєного гаслами боротьби за землю, ліквідації поміщицького землеволодіння. У працях українських істориків відзначалося, що участь селянства у революційних подіях обумовлювалася комплексом об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема, обстоюванням свого власного бачення шляхів розв'язання земельного питання та ідей розвитку господарства перед натиском державної влади (імперської й радянської), що ставила українське селянство, без урахування його інтересів, у вкрай важкі соціально-економічні умови виживання в період війни та революції [Калитвянська, 2017, с. 34].

Великі наративи, які присвячувалися інтерпретаціям екзистенційних подій історії селянства, зокрема, аграрних виступів, повстанської боротьби, опору іноземній окупації також занурювали читача у світ соціальних протиріч, пов'язаних з діяльністю державної влади, громадських організацій, що впливали на соціальний статус різних верств села доби Української революції [Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. Том 1. 2006, с. 527–622].

Методологічна конверсія досліджень історії українського селянства відбувалася на початку 2000-х років у просторі дослідницьких стратегій, виокремлених професором Манчестерського університету Т. Шаніним, а саме: формаційної (марксистської), «особливої економіки», етнографічно-культурної та соціологічної теорії Еміля Дюркгайма, які охоплювалися універсальним терміном «селянознавство» [Шанін, 2010, с. 172]. Класичним прикладом застосування методу соціо-культурної антропології в українській історіографії стає звернення науковців до вивчення внутрішнього світу українського селянства (архетипу), його соціальних ролей (т. зв. проблема «Дволикого Януса»). Відмовляючись від погляду на селянство як на закостенілу, монархічно налаштовану, зденаціоналізовану масу значної частини населення України, дослідники у більшості випадків поклалися на універсальність дослідницького потенціалу теорії модернізації. Вона уможлилювала реконструкцію внутрішнього світобачення, вірувань, звичаїв та виробничих практик селянства, що проживало у пореформенний час в Наддніпрянській Україні [Присяжнюк, 2008]. Між тим, виявилось, що переваги зберігаючого «антимодернізаційного» підходу не давали можливість виявити трансформації архаїчного селянина-імперця у національно-свідомого українця-фермера. Зазначалося, що «взаємини» селянства і влади початку двадцятого століття не вписувалися у «суб'єкт-об'єкту» схему, але так чи інакше, активну сторону у цей час представляла саме влада, а селянство обмежене у правах могло здійснювати лише ситуативний тиск на уряд [Михайлюк, 2008, с. 286]. Щоправда, дослідники схилилися до визнання участі селян у зібраннях сільських рад, сільських сходів, що, власне, було пов'язано із активізацією діяльності загальноросійських політичних організацій і партій у Наддніпрянській Україні, зокрема, таких як Всеросійський селянський союз, Партія соціалістів-революціонерів та українських партій есерів й

соціал-демократів упродовж тривалих 1904, 1906, 1917–1918 років. При цьому констатувалося, що участь українських селян у різних формах активностей була невисокою. У своїх діях вони обмежувалася обговоренням земельного питання на сільських сходах, захопленням поміщицької землі або проведенням самочинних землемірних робіт й вимогами узаконення їхніх результатів через ухвалу рішень земельних комітетів, або тих самих сільських сходів. Згодом сільські сходи перетворилися на органи самоуправління й відігравали у 1918–1919 роках роль у розвитку демократичних процесів, формуванні органів місцевої влади за часів існування Української Центральної Ради й Директорії УНР [Ковальова, 2013, с. 21, 22–23].

Історія селянства, за визначенням Т. Шаніна, як предмет дослідження, має реноме «незручного класу», вимагає не лише деконструкції застарілих дослідницьких схем, а, що важливо, нового бачення зсередини тих складних соціально-політичних процесів, які відбувалися в Україні, очима безпосередніх учасників. Відповідно, політичний наратив Української революції як дійства, що реалізовувалося за сценарієм зовнішніх сил (влади метрополій, політичних партій й організацій, спільнот, ін.), відходить на другий план. Набуває ваги дослідницька парадигма, у центрі якої перебували проблеми вивчення змінних величин: соціоментальних почувань та політичних настроїв селянина, його ролі у суспільстві, що змінювалося. Відзначалося, що на формування селянства як стану впливали такі чинники: відміна кріпацтва, аграрна політика державного патерналізму, наділення сільських громад правами створювати органи самоуправління, відсутність у селян земельної власності, яка складала основу економічного існування й ставлення до якої визначало, власне, тип колективного мислення та соціальної поведінки селян. Наголошувалося на тезі, що упродовж чотирьох десятиліть після проведення у життя Великої селянської реформи 1861 року в Україні сформувалося нове покоління, відмінне від міського пролетаріату й своїх попередників минулих століть – українського «селянина-ідеомана», якого було визнано суб'єктом соціально-економічних трансформацій й суспільно-політичних змін, що відбувалися у Наддніпрянській Україні [Корновенко, 2017 (а), с. 85]. Цілком ймовірно, що у системі історичної соціології «селянину-ідеоману» належить місце колективного «агента соціальних змін» у суспільстві «нестійкої інституційності», який мобілізував безземельні й малоземельні верстви українського села на боротьбу за особливі цілі, які залишалися незмінними від часів відміни кріпацтва, але у двадцятому столітті все ще здійснювалися під знаменами революційного гасла «Земля і воля!» [Див. Злобіна, 2020, с. 18].

Розмірковуючи над характером Української революції (аграрна, станова, національна), науковці задекларували переваги історико-соціального підходу до аналізу її об'єктивних та суб'єктивних чинників. Акцентувалася увага на тому, що вирішальне значення у процесі формування протестних настроїв в українському селі мали збережені після реформи 1861 року напівфеодальні виробничі відносини у сільському господарстві: панування поміщицького землеволодіння на тлі малоземелля основної маси селянських господарств (фактор земельного голоду), діюча відробіткова система й земельна оренда поміщицьких земель, викупні платежі, безправність селян перед владною тріадою, яку представляли в селі поміщик, становий пристав, священник. З часом до них додалися економічна

«збитковість» російсько-японської та руйнівні наслідки Великої війни 1914 року, які зумовили економічний занепад сільського господарства, катастрофічні для селянської економіки аграрні кризи 1906, 1914–1918 років. [Корновенко, Герасименко, 2017, с. 54–85]. Відзначимо, що війни й революції початку двадцятого століття мали незворотній вплив на соціальну структуру російського суспільства. Відомий американський соціолог російського походження П. Сорокін, який перебував у вирі цих глобальних подій, писав, що наслідком революцій стає знищення одних соціальних груп й створення інших, а також наступають незворотні радикальні зміни у поведінці, психології, базових переконаннях, віруваннях та моралі усіх членів суспільства [Сорокін, 2005, с. 32].

У новітній історіографії концептуальну матрицю суб'єкт-об'єктних процесів, які визначали варіативність поведінкової стратегії селянства у зазначений історичний період, найповніше репрезентують міждисциплінарні дослідження. Серед них варто виокремити праці, створені на основі аналізу досвіду сільського жителя, що уможлиблює виявлення впливу економічних, соціокультурних, етичних чинників на формування соціальної ролі селянина як суб'єкта суспільних процесів, що відбувалися на зламі дев'ятнадцятого й двадцятого століть.

Свідоме й стихійне в образі селянина революційної доби. Зрушення у масовій свідомості українського селянства перехідної доби розглядається як змінна величина числа аграрних виступів, що мали «природний характер» у порівнянні з організованими виступами, тобто тими, що виникали на ґрунті потрактування, ухвалених владою законодавчих актів і постанов. При цьому зазначалося, що енергія аграрного бунту, спрямована проти поміщиків, поглиналася участю селян у громадських акціях на рівні місцевого (низового) двоступеневого селянського самоуправління, що складалося з сільського сходу й сільського старости. Вони (органи самоуправління) наділялися центральною владою певними повноваженнями, що торкалися розгляду обмеженого кола питань, зокрема, виконання державних повинностей, землеустрою й землекористування у розпал аграрних виступів селян 1902, 1904, 1917 років на Лівобережній Україні [Корновенко, 2017 (b), с. 26]. Як свідчать результати досліджень, селяни у своїй масі негативно реагували на спроби уряду створити бюрократичну систему управління на низовому рівні, а саме через посилення повноважень волосного старшини із канцелярією [Страхов, 2004, с. 88–90]. В умовах переходу влади до активних дій по реалізації аграрної реформи П. Столипіна сільські й селищні сходи радикалізували свої вимоги від імені сільської громади, яка була основною податковою одиницею, гарантом викупних платежів усього «миру» перед державою. На сходах ставилися питання, які виходили за межі повноважень державних офіційних установ, що опинилися в ізоляції й не могли задовольнити потреби селян у соціально-економічній, культурно-освітній, політичній сферах. Такий стан речей призводив до зростання корпоративних вимог, а з ухвалою Указу Миколи II про отримання селянами паспорту без згоди «миру» (1906 р.), діяльності громадських організацій та партій, повернення з фронту поранених солдат й дезертирів можна вести мову про різку політизацію українського села [Верховцева, 2018, с. 19, 20]. Урізноманітнення форм боротьби за корпоративні права общин конкретного села засвідчують документи сільських і волосних сходів: резолюції, звернення, приписи, листи до влади «бунтівного змісту», а також періодичні звіти партійних організаторів про роботу на селі [Верховцева,

2016 (а), с. 61, 62, 64]. Документи, які потрапляли до рук дослідників укладалися не самими селянами, а їхніми репрезентантами: писарями, виборними особами з числа самих селян, представниками державної адміністрації, поліційними чиновниками, партійними агітаторами. Отже, історики розглядали процес формування «селянських документів» як результат колективної творчості. Відзначалося, що селяни не були пасивними спостерігачами за укладанням звернень, наказів, запитів. Однак, вкажемо на той факт, що як правомірні враховувалися й фіксувалися на папері лише ті ухвали, що приймалися більшістю голосів присутніх на зібраннях [Верховцева, 2016 (b), с. 105–106]. Аналіз останніх свідчить, що об'єднавчою цінністю для усіх селян була ідея розподілу нетрудової землі (панської, згодом глитайської) за принципом її закріплення за тим, хто на ній працює «своїми руками». Вона, по суті, була основою селянської «політичної програми» у пореформенні роки, доби аграрної та Української революцій. Активна соціальна поведінка українського селянина-ідеомана, у цілому, зумовлювалася його консервативною природою. Лише найбільш освічені, із великим життєвим досвідом, представники громади, які мали позитивний досвід спілкування з політично активною частиною суспільства у містах, війську, на заробітках, тобто т.зв. «селянська інтелігенція», могли виступати «агентами впливу» політичних партій на селі, носіями національної ідеї [Лозовий, 2002, с. 53]. В українському селі було створено переважно осередки Української соціал-демократичної спілки, Партії соціалістів-революціонерів, Української партії соціалістів-революціонерів та Української соціал-демократичної робітничої партії – наступниці Революційної Української партії. Як вважає більшість науковців, активні у соціально-політичних настроях та діях мешканці українського села тягнулися до співпраці із політичними силами переважно соціалістичного табору, що було надзвичайно важливим фактором формування світоглядних орієнтирів українського селянства. Однак, слід зауважити, що питання встановлення членства селян у названих політичних партіях, або висвітлення тих чи тих дій, не кажучи про лідерство селян, висвітлювалися науковцями тільки у загальних рисах [Донік, Опря, Федьков, 2021, с. 31].

На формування соціально-політичних настроїв українського селянства, які, у головному, визначали мотивацію його поведінки, впливали ментальні установки, що закладалися упродовж багатьох століть. В період Української революції дії селянства координувалися ментальними конструктами, в яких домінували усвідомлення територіально-етнографічної окремішності сільського миру й водночас належності до усього російського соціуму, де експлуататором переважно виступає чужинець, а експлуатованим – українець, локальність економічних інтересів, деякі інші. Саме ці чинники, на думку дослідників, формували набір політичних преференцій, які закріплювалися у масовій свідомості селянина. У ситуації соціального афекту, яким визнається революція, або загострення політичних процесів, вони проявлялися щойперше як концентрована колективна реакція на існуючі загрози становим інтересам усього селянства [Лозовий, 2002, с. 53–58].

Термінологія селянознавства, на жаль, не містить таких понять як «політична культура», «політична свідомість», або «політична програма», якими, за потреби, оперують дослідники. Проте, станові вимоги й соціальна поведінка селянства в різних регіонах корелюються щодо розвитку політичних процесів в усій Україні. На відміну від російських центральних чорноземних губерній в українських землях

економічні вимоги селянства торкалися «чорного переділу землі», організації місцевого ринку, визнання державного контролю за цінами й обігом землі, федералізації державного устрою й водночас створення «селянських республік» [Михайлюк, 2003, с. 104–105]. Прояви політичної активності селянства в добу Української революції коливалися від участі у демократичному обговоренні земельного закону Центральної Ради, [Верстюк, 2007, с. 647, 648–649], до спротиву соціально-економічним реформам П. Скоропадського [Еткіна, 2013, с. 115, 117, 118], земельній політиці більшовиків [Малик, 2019, с. 468, 471, 476], а також «реформам» А. Денікіна та П. Врангеля в Україні [Пасічна, Кирилюк, Берестовий, 2019, с. 101–108].

У новітніх дослідженнях відзначено організованість та інтенсивність руху, масштабування участі селянства у політичних процесах, раціональний та регіональний характер протестів, їх спрямованість на розв'язання правовим шляхом проблеми землеустрою й землекористування. Разом з тим, політичні орієнтації селянства характеризуються як розмиті й непостійні у часі – від соціалістичних ідей до анархо-синдикалізму, козацького звичаєвого права, частково реалізованих провідником українського селянства Н. Махном через створення квазідержавного об'єднання Південноукраїнська трудова федерація (Вільна територія) із числа 27 республік, що існували в 1919 – 1920 роках.

Селянські імперативи державотворення. Проблема визначення місця й ролі селянського чинника в процесах державотворення доби Української революції, як предмет наукового дослідження, вже довгий час перебуває у центрі уваги гуманітаріїв. Конфлікт міста й села вперше було репрезентовано у працях провідників української державності М. Грушевського, В. Винниченка, В. Липинського М. Шаповала. Спираючись на результати вивчення в українській історіографії аграрно-селянської тематики сучасні нам автори наукових публікацій [Зотова, Хутка, 2008], дисертаційних досліджень [Петрухін, 2022, с. 119–147], учасники теоретичних семінарів [Корновенко, 2014, с. 12–13, 15–16] обґрунтували розуміння самоуправління громади в українському селі як принципу «множинної суверенності», закликали до вивчення його функціонування, а також усвідомлення розмаїття форм державності як досвіду, набутого селянством в умовах національної революції.

Стан розроблення зазначеної проблеми дозволяє виокремити прерогативи набуття знань, що мають перспективи розвитку, а саме: селянство й центральна влада (мотивація до спротиву й співпраці); особливості інституювання влади; соціальні сенси влади; форми державотворення.

Дослідники відзначають, що політичну мотивацію селянського спротиву центральній владі склали стереотипи її сприйняття як чужоземної, такої, що асоціюється з експлуатацією та визиском селянської общини. Ментальна складова ставлення українського селянства до влади формувалася багатосотлітньою історією бездержавного існування української нації.

Інституювання влади розглядалося селянством на рівні розширення повноважень сільської громади. Модель соціальних відносин та управління всередині громади була зрозумілою й звичною для усіх селян. Відповідно, вона екстраполювалася, як бажаний ідеал громадського управління, на всю систему

суспільних відносин в межах волості, повіту, губернії й усїєї української федеративної держави [Лозовий, 2013, с. 347].

Притаманний українцям егалітаризм реалізувався у політичних вимогах «щоб у владі не було панів», або закликах до «трудового принципу» розподілу влади, а пізніше федералізму, який, знову ж таки, розумівся як самодостатність місцевого самоврядування. Згадані принципи, на думку дослідників, є засадничими для ментальності українського селянина. Не випадково уряди Центральної ради й Директорії зробили «трудоий принцип» наріжним каменем своєї виборчої системи та аграрної політики, зафіксували його у земельному законодавстві 1918–1919 років [Лозовий, 2008, с. 101].

Науковцями доведено, що соціальна поведінка українського селянства корелювалася перебігом урядових криз і змінами влад. Наприклад, повалення у 1917 році самодержавства стало початком створення системи місцевих представницьких органів влади у формах губернських, повітових, сільських громадських комітетів. Відправною подією в історії створення селянських громадських й самоврядних організацій дослідники вважають проведення Першого Всеукраїнського селянського зїзду, який відбувся у травні–червні 1917 року. Симптоматично, що зїзд ухвалив дві резолюції «Про землю» та «Про організацію селянства», які відбивали настрої та визначали найближчу програму його дій на початку революції. У першому пункті резолюції «Про організацію селянства» відзначалося, що «забезпечити волю і землю українському народові може тільки саме планомірне організоване селянство» [Корновенко, Земзюліна, Ковальова, Малиновський, Масненко, Морозов, Михайлюк, Пасічна, 2020, с. 75]. Ігнорування принципів самоорганізації та порушення економічних інтересів малоземельного селянства та «середняків» спричинило сплеск повстань проти П. Скоропадського, більшовиків та «білих урядів» А. Денікіна й П. Врангеля [Пиріг, 2006, с. 73, 78, 81; Земзюліна, 2018, с. 50–52].

Соціокультурний підхід до інституювання системи управління села, міста й держави як громад трьох типів, що перебувають в агрегатному стані та виконують визначені функції, дозволяє побудувати алгоритми розгортання процесів державотворення в українському «селянському соціумі». Цей процес отримав в українській історіографії назву «селянського республікотворення».

Погоджуємося з констатаціями сучасних науковців, які стверджують, що за соціокультурного підходу предметом наукової уваги постає активна особистість, суб'єкт дії, мораль (масова свідомість) який становить основу будь-якої культури, селянської, зокрема [Корновенко, Берестовий, Компанієць, Пасічна, П'янзін, Щербаков, 2019, с. 43]. Однак, не менш важливою складовою частиною інструментарію її пізнання є наукові методи соціальної психології, соціальної історії, які скеровані на дослідження соціально-психологічних явищ у великих соціальних групах, механізмів та дієвості засобів комунікації у соціальному макро й мікро середовищі, інші.

Історіографічна канва даної проблеми в українській та зарубіжній гуманітаристиці представлена вченими достатньо ґрунтовно. Виокремлено та висвітлено такі напрямки наукових досліджень як: історія утворення селянських республік Лівобережжя й Правобережжя України; махновський рух; селянські

республіки у Західній Україні [Корновенко, Берестовий, Компанієць, Пасічна, П'янзін, Щербаков, 2019, с. 8, 12].

Відзначається, що механізми дієздатності селянських республік, утворених у 1918–1921 роках, відповідали наступним основним завданням: самозбереження, зокрема, фізичного життя членів общини через її локалізацію у відносинах з державою, боротьбі із зовнішніми декласованими елементами, гетьманцями й австрійськими експедиційними загонами та денікінськими військами [Котляр, 2007, с. 24, 25–26]. Важливим каналом економічних зв'язків селянства й держави революційної доби була продовольча проблема. У 1919–1920 роках боротьба за хліб набула характеру військового спротиву українського села, у спілці з лівими політичними партіями, грабіжницькій політиці продрозкладки, яка була поширена більшовицькою росією на окуповані території УНР Директорії [Ковальова, 2016, с. 290–309].

З кожним роком поповнюється тека персоналій вождів селянства. Саме вони були агентами соціальних змін, організаторами самоуправління, пропонували проекти земельних законів, що ухвалювалися усією громадою. При відсутності спеціальних досліджень внутрішнього стану й організації соціальних комунікацій всередині селянських республік індивідуальний, включно гендерний підхід до проблеми, видається нам доволі перспективним методом дослідження історії селянського державотворення в зазначену добу Української революції [Митрофаненко, 2022. С. 22–26].

У сучасній науковій літературі доволі розмитим є змістовне наповнення терміну селянська республіка. Більшість дослідників сходиться у думці, що «селянські республіки – це найвищий етап розвитку повстанського руху, який організаційно оформився у структури державного типу» [Котляр, 2017, с. 64]. Привабливою, а втім такою, що потребує кореляції з українськими історичними джерелами, є популярна у європейській соціології формула «множинної суверенності», яка описує передумови, виникнення на історичних традиціях козацького самоврядування, політизації низових ланок селянських органів самоуправління та створення квазіреспублік регіонального характеру, які мали відмінну соціальну структуру [Митрофаненко, 2014, с. 116]. Позитивним надбанням, на нашу думку, є практика історико-соціологічного аналізу процесів «селянського республікотворення» на Півдні України та Західноукраїнських землях в сучасній історіографії, на чому неодноразово наголошувалося провідними дослідниками регіональної історії України.

Висновки. Важливим показником сучасного історичного дослідження в Україні стала відмова науковців від методологічного монізму марксистської історіографії, декларування міждисциплінарності підходів до наукового дослідження, визнання плюралізму наукової думки, використання новітніх теоретичних надбань зарубіжних дослідників аграрної історії.

Вченими правомірно наголошувалося на здатності українського селянства в умовах війни, двох революцій та аграрних криз самостійно обирати тактику самозбереження, боротися за соціальні й економічні станові інтереси. У сучасних наукових працях прокладено чітку межу усвідомлення соціальної ролі українського селянства в російській імперії як окремишньої спільноти, що виробила й силою зброї

захищала власну програму боротьби за соціальні права й державницьку перспективу в Українській революції.

Відзначимо, що у фокусі уваги сучасних науковців перебувають доволі складні процеси формування колективної (станової) свідомості селянства, вивчається його роль у становленні національної державності, які отримали в науковій літературі назву селянського республікотворення.

Дослідження процесів формування правової свідомості українського селянства, проблем дифрагментації його політичних настроїв на різних етапах відстоювання станових соціальних й економічних здобутків, а також вивчення змін, що відбувалися всередині селянського стану в період переходу від «вибору влад» до боротьби за «народну владу», що встановлювалася в українську селі у розпал революції 1917–1921 років, все ще залишається у категорії актуальних завдань селянознавства як відносно нового напрямку наукових досліджень сучасної української історичної науки.

Список використаних джерел та літератури

- Андрощук О.В. та ін., 2006. *Історія українського селянства: У 2-х т. Т. 1.*, Київ.: Наукова думка, 632 с.
- Бейкер Марк. 2005. Погляд одного історика на розвиток сучасної історіографії української революції 1917–1920 рр., *Україна модерна*, 5, 69–76.
- Верстюк В. 2007. Земельне питання у стінах Центральної Ради, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 15, 645–663.
- Верховцева І.Г. 2016 (а). Політизація самоврядування селян у російській імперії у 1902–1907 роках як початковий етап селянської революції, *Український селянин*, 16, 58–69.
- Верховцева І.Г. 2016 (б). «Порадившись між собою одногосно приговорили...»: практика проведення сходів і становлення правосвідомості та самоврядування селян в російській імперії (друга половина ХІХ–початок ХХ ст.), *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 45, том 1, 103–108.
- Верховцева І.Г. 2018. Повсталі громади: самоврядування селян у російській імперії в умовах суспільно-політичних потрясінь початку ХХ ст., *Український селянин*, 19, 18–27.
- Донік О., Опря Б., Федьков О. 2021. Політичні партії та селянство в українських губерніях російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. : соціоментальні й інституційні чинники взаємодії, *Український історичний журнал*, 2, 29–47.
- Еткіна І. 2013. 1918 рік на Чернігівщині у сприйнятті селянства, *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.*, 9, 113–125.
- Житков О.А. 2018. *Аграрне питання та земельні реформи в Україні доби Визвольних змагань (1017–1921 рр.): історіографія*: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.06. Київ: Київський національний ун-т. імені Тараса Шевченка, 551 с.
- Заріцька І.М. 2010. *Земельне законодавство доби української революції 1917-1921 рр.* К.: Атіка, 239 с.
- Земзюліна Н.І. 2018. Роль селянських протестних рухів в державотворчих процесах в Україні (1918–1919 рр.): історіографічний нарис. *Український селянин*, 20, 50–53.
- Злобіна О., 2022. *Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності*. Київ: Інститут соціології НАН України, 330 с.
- Зотова А.С., Хутка С.В. 2008. Цикл праць Микити Шаповала з вивчення міста і села: дослідження невідомих рукописних автографів, *Наукові записки НаУКМА : Соціологічні науки*, 83, 70–77.
- Калитвянська В.Л., 2017. Концепція селянської революції В. Данилова в контексті революційних потрясінь 1917–1921 рр., *Український селянин*, 17, 33–36.
- Ковальова Н. А. 2002. До питання про мотивацію участі українського селянства в революційних подіях 1917–1921 рр.: соціально-економічний і психологічний аспект, *Український селянин*, 5, 250–254.

-
- Ковальова Н.А., 2013. Політичні аспекти «аграрної» революції 1917–1922 рр. в Україні, *Історико-політичні студії*, 1, 19–26.
- Ковальова Н. 2016. *Селяни, поміщики і держава: конфлікт інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902–1922 рр.* Дніпропетровськ: Ліра, 368 с.
- Корновенко С.В. 2008. *Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919–1920 рр.): історіографічний процес 1919–2000-х рр.* Черкаси: АНТ, 238 с.
- Корновенко С.В. 2014. *Революція та громадянська війна: селянський складник. Революційний процес 1917–1920 років: витоки, зміст, значення: збірник наукових праць за наслідками теоретичного семінару, організованого кафедрою архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін і Науковим товариством істориків-аграрників 13 червня 2013 року.* Черкаси: Вертикаль, 11–16.
- Корновенко С.В. 2017 (а). Суб'єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 1917–1921 рр. *Український історичний журнал*, 4, 83–94.
- Корновенко С.В. 2017 (б). Селянські республіки початку ХХ століття як вияв селянської революційності в Україні, *Український селянин*, 18, 25–36.
- Корновенко С.В., Герасименко О.В. 2017. *Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902–1917 рр.* Черкаси: Чабаненко Ю.А., 204 с.
- Корновенко С.В., Берестовий А.І., Компанієць О.В., Пасічна Ю.Г., П'янзін С.Д., Щербаков М.Я. 2019. *Селянське республікотворення періоду Української революції 1917–1921 рр.* Черкаси: Чабаненко Ю.А., 219 с.
- Корновенко С.В., Земзюліна Н.І., Ковальова Н.А., Малиновський Б.В., Масненко В.В., Морозов А.Г., Михайлюк О.В., Пасічна Ю.Г. 2020. *Селянство, земля і влада в період Української революції (1917–1921 рр.)*. Черкаси: Б.в., 440 с.
- Корновенко С. 2023. Трансформація методологічних підходів до вивчення аграрної історії в Україні: основні тенденції (1990-ті – 2020-ті рр.). *Емінак*, 4 (44), 248–265.
- Котляр Ю.В. 2007. Селянські республіки Півдня України : до проблеми державотворення. *Наукові праці Чорноморського Національного університету імені Петра Могили. Серія Політичні науки. Правознавство*. 56/69, 23–27.
- Котляр Ю.В. 2017. Селянські республіки Наддніпрянської України: до питання класифікації. *Історичний архів*, 18, 64–69.
- Лозовий В.С. 2002. Українська революція та українська ментальність (1917–1921 рр.). *Красзнавство*, 1–4, 53–58.
- Лозовий В. 2008. *Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: становлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.)*, Кам'янець-Подільський: ПП «Мошак М.І.», 480 с.
- Лозовий В. С. 2013. Соціокультурні особливості українського народу і державотворчі процеси в добу революції (1917–1921 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Історичні науки*, 6, 340–350.
- Малик Я. 2019. Аграрна політика радянської влади в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск*, 467–477.
- Митрофаненко Ю.С. 2014. Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917–1920 рр. у контексті процесів національного державотворення. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*, 12, 113–123.
- Митрофаненко Ю.С. 2023. Анархістки Марія (Маруся Никифорова) та Галина (Агафія) Кузьменко: гендерний персоналістичний вимір революційної доби 1917 – 1921 рр. *Південний архів (історичні науки)*, 40, 20–28.
- Михайлюк О.В. 2007. *Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: Соціокультурні процеси*. Дніпропетровськ: Вид-во «Інновація», 456 с.
- Пасічна Ю.Г., Кирилюк Є.М., Берестовий А. І. 2019. Суспільно-політична активність селянства в період Української революції 1917–1921 рр.: виступи, повстанство чи бандитизм? *Український селянин*, 21, 101–108.
- Петрухін С.В. 2022. Концептуалізація суспільства та становлення української держави у працях Микити Шаповала: історико-соціологічний підхід. Дис. ... доктора. філософії: 054 Соціологія. Кривий Ріг. Криворізький державний педагогічний університет, 250 с.

Пиріг Р.Я. 2006. Земельна реформа Гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі. *Український історичний журнал*, 3, 68–84.

Портнова Т. 2010. Юрій Присяжнюк. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси: Вертикаль, ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с.; Михайлюк Олександр. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: Соціокультурні процеси. Дніпропетровськ: Інновація, 2007. 457 с. *Україна модерна*, 6 (17), 285–291.

Сорокин П. 2005. *Социология революции*. М.: Территория будущего, 740 с.

Страхов М.М. 2004. Місцеве селянське самоврядування в Україні за реформою 1861 року. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 7, 82–90.

Шанін Т. 2010. Селянство: окреслення соціологічного поняття. *Україна, модерна*, 6 (17), 171–182.

Щербатюк В.М. 2012. *Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років: українська історіографія*. К.: Наукова думка, 528 с.

References

Androshchuk O.V. et al., 2006. *Istoriia ukrainskoho selianstva* [The history of the Ukrainian peasantry]: U 2-kh t. T. 1., Kyiv.: Naukova dumka. (In Ukrainian).

Beiker Mark. 2005. Pohliad odnogo istoryka na rozvytok suchasnoi istoriohrafii ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr. [The view of one historian on the development of modern historiography of the Ukrainian revolution of 1917–1920]. *Ukraina moderna*, 5, 69–76. (In Ukrainian).

Donik O., Opria B., Fedkov O. Politychni partii ta selianstvo v ukrainskykh huberniiakh rosiiskoi imperii naprykintsi 19 – na pochatku 20 st. : sotsiomentalni y instytutsiini chynnyky vzaiemodii [Political parties and the peasantry in the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19 th and the beginning of the 20 th centuries. : sociomental and institutional factors of interaction]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 29–47. (In Ukrainian).

Etkina I. 2013. 1918 rik na Chernihivshchyni u spryiniatti selianstva [The year 1918 in the Chernihiv region in the perception of the peasantry]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr.*, 9, 113–125. (In Ukrainian).

Kalytvianska V.L., 2017. Kontsepsiia selianskoi revoliutsii V. Danylova v konteksti revoliutsiinykh potriasin 1917–1921 rr. [V. Danilov's concept of the peasant revolution in the context of the revolutionary upheavals of 1917–1921]. *Ukrainskyi selianyn*, 17, 33–36. (In Ukrainian).

Kornovenko S. 2023. Transformatsiia metodolohichnykh pidkhodiv do vyvchennia ahrarnoi istorii v Ukraini: osnovni tendentsii (1990-ti – 2020-ti rr.). [Transformation of methodological approaches to the study of agrarian history in Ukraine: main trends (1990 s – 2020 s.)]. *Eminak*, 4 (44), 248–265. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V. 2008. *Ahrarna polityka bilohvardiiskyykh uriadiv A. Denikina, P. Vranhelia na pidkontrolnykh yim ukrainskykh terytoriiakh (1919–1920 rr.): istoriohrafichni protses 1919 – 2000-kykh rr.* [Agrarian policy of the White Guard governments of A. Denikin and P. Wrangel in the Ukrainian territories under their control (1919–1920): the historiographical process of 1919–2000 s.]. Cherkasy: ANT. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V. 2014. *Revoliutsiia ta hromadianska viina: selianskyi skladnyk. Revoliutsiinyi protses 1917–1920 rokiv: vytoky, zmist, znachennia: zbirnyk naukovykh prats za naslidkamy teoretychnoho seminaru, orhanizovanoho kafedroiu arkhivoznavstva, novitnoi istorii ta spetsialnykh istorychnykh dystsyplin i Naukovym tovarystvom istorykiv-ahrarykiv 13 chervnia 2013 roku* [Revolution and civil war: the peasant component. The revolutionary process of 1917–1920: origins, content, significance: a collection of scientific works based on the results of a theoretical seminar organized by the department of archival studies, modern history and special historical disciplines and the Scientific Society of Agrarian Historians on June 13, 2013]. Cherkasy: Vertykal, 11–16. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V. 2017 (a). Subiektivnyi skladnyk ahrarnoho pytannia yak odna z peredumov Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The subject component of the agrarian issue as one of the prerequisites of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 83–94. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V. 2017 (b). Selianski respubliky pochatku 20 stolittia yak vyjav selianskoi revoliutsiinosti v Ukraini [Peasant republics of the beginning of the 20-th century as manifestations of peasant revolutionism in Ukraine]. *Ukrainskyi selianyn*, 18, 25–36. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V., Berestovyi A.I., Kompaniets O.V., Pasichna Yu.H., Pianzin S.D., Shcherbakov M.Ia. 2019. *Selianske respublikotvorennia periodu Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr.* [Peasant republic formation during the period of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V., Herasymenko O.V. 2017. *Selianyn-buntar. Selianska revoliutsiia v Ukraini 1902–1917 rr.* [Rebel peasant. Peasant revolution in Ukraine 1902–1917]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. (In Ukrainian).

Kornovenko S.V., Zemziulina N.I., Kovalova N.A., Malynovskyi B.V., Masnenko V.V., Morozov A.H., Mykhailiuk O.V., Pasichna Yu.H. 2020. *Selianstvo, zemlia i vlada v period Ukrainiskoi revoliutsii (1917–1921 rr.)* [The peasantry, land and power during the Ukrainian revolution (1917–1921)]. Cherkasy: B.v. (In Ukrainian).

Kotliar Yu.V. 2007. Selianski respubliki Pivdnia Ukrainy : do problemy derzhavotvorennia [Peasant republics of the South of Ukraine: to the problem of state formation]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho Natsionalnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Serii Politychni nauky. Pravoznavstvo*, 56/69, 23–27. (In Ukrainian).

Kotliar Yu.V. 2017. Selianski respubliki Naddnpirianskoi Ukrainy: do pytannia klasyfikatsii [Peasant republics of Trans-Dnieper Ukraine: to the question of classification]. *Istorychnyi arkhiv*, 18, 64–69. (In Ukrainian).

Kovalova N. 2016. *Seliany, pomishchyky i derzhava: konflikt interesiv. «Ahrarna revoliutsiia» v Ukraini 1902–1922 rr.* [Peasants, landowners and the state: a conflict of interests. «Agrarian Revolution» in Ukraine 1902–1922]. Dnipropetrovsk: Lira. (In Ukrainian).

Kovalova N. A. 2002. Do pytannia pro motyvatsiiu uchasti ukraïnskoho selianstva v revoliutsiinykh podiiakh 1917–1921 rr.: sotsialno-ekonomichni i psykholohichni aspekty [On the question of the motivation for the participation of the Ukrainian peasantry in the revolutionary events of 1917–1921: socio-economic and psychological aspects]. *Ukrainskyi selianyn*, 5, 250–254. (In Ukrainian).

Kovalova N.A., 2013. Politychni aspekty «ahrarnoi» revoliutsii 1917 – 1922 rr. v Ukraini [Political aspects of the «agrarian» revolution of 1917-1922 in Ukraine]. *Istoryko-politychni studii*, 1, 19–26. (In Ukrainian).

Lozovyi V. 2008. *Ahrarna revoliutsiia v Naddnpirianskii Ukraini: stanovlennia selianstva do vlady v dobu Tsentralnoi Rady (berezen 1917 r. – kviten 1918 r.)* [The agrarian revolution in Trans-Dnieper Ukraine: the rise of the peasantry to power during the time of the Central Rada (March 1917 - April 1918)]. Kamianets-Podilskyi: PP «Moshak M.I.». (In Ukrainian).

Lozovyi V. S. 2013. Sotsiokulturni osoblyvosti ukraïnskoho narodu i derzhavotvorchi protsesy v dobu revoliutsii (1917–1921 rr.) [Socio-cultural features of the Ukrainian people and state-building processes during the revolution (1917–1921)]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka, Istorychni nauky*, 6, 340–350. (In Ukrainian).

Lozovyi V.S. 2002. Ukraïnska revoliutsiia ta ukraïnska mentalnist [Ukrainian revolution and Ukrainian mentality (1917–1921)]. *Kraieznavstvo*, 1–4, 53–58. (In Ukrainian).

Malyk Ya. 2019. Ahrarna polityka radianskoi vlady v Ukraini [Agrarian policy of the Soviet government in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna. Spetsvyпуск*, 467–477. (In Ukrainian).

Mykhailiuk O.V. 2007. *Selianstvo Ukrainy v pershi desiatylittia 20 st.: Sotsiokulturni protsesy* [The peasantry of Ukraine in the first decades of the 20th century: Sociocultural processes]. Dnipropetrovsk: Vydvo «Innovatsiia». (In Ukrainian).

Mytrofanenko Yu.S. 2014. Fenomen «mniozhynnoi suverennosti» revoliutsiinoi doby 1917–1920 rr. u konteksti protsesiv natsionalnoho derzhavotvorennia [The phenomenon of «multiple sovereignty» of the revolutionary era of 1917–1920 in the context of national state-building processes]. *Naddnpirianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati*, 12, 113–123. (In Ukrainian).

Mytrofanenko Yu.S. 2023. Anarkhistky Mariia (Marusia Nykyforova) ta Halyna (Ahafiia) Kuzmenko: hendernyi personalistychnyi vymir revoliutsiinoi doby 1917 – 1921 rr. [Anarchists Maria (Marusia Nikiiforova) and Galina (Agafia) Kuzmenko: gender-personalist dimension of the revolutionary era 1917-1921]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky)*, 40, 20–28. (In Ukrainian).

Pasichna Yu.H., Kyryliuk Ye.M., Berestovyi A. I. 2019. Suspilno-politychna aktyvnist selianstva v period Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr.: vystupy, povstanstvo chy bandytyzm? [Socio-political activity

of the peasantry during the Ukrainian revolution of 1917–1921: demonstrations, rebellion or banditry?]. *Ukrainskyi selianyn*, 21, 101–108. (In Ukrainian).

Petrukhin S.V. 2022. *Kontseptualizatsiia suspilstva ta stanovlennia ukrainskoi derzhavy u pratsiakh Mykyty Shapovala: istoriko-sotsiologichnyi pidkhid [Conceptualization of society and the formation of the Ukrainian state in the works of Mykyta Shapoval: a historical and sociological approach]*. Dys. ... doktora. filosofii: 054 Sotsiologhiia. Kryvyi Rih. Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. (In Ukrainian).

Portnova T. 2010. Yurii Prysiashnyiuk. *Ukrainske selianstvo Naddnyprianskoi Ukrainy: sotsiomentalna istoriia druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st.* Cherkasy: Vertykal, PP Kandych S.H., 2007. 640 s.; Mykhailiuk Oleksandr. *Selianstvo Ukrainy v pershi desiatylittia 20 st.: Sotsiokulturni protsesy.* Dnipropetrovsk: Innovatsiia, 2007. 457 s. [Yurii Prysiashnyiuk. *The Ukrainian peasantry of Dnieper Ukraine: socio-mental history of the second half of the 19th - beginning of the 20th century.* Cherkasy: Vertikal, PP Kandych S.G., 2007. 640 p.; Mykhailiuk Oleksandr. *The peasantry of Ukraine in the first decades of the 20th century: Sociocultural processes.* Dnipropetrovsk: Innovation, 2007. 457 p.]. *Ukraina moderna*, 6 (17), 285–291. (In Ukrainian).

Pyrih R.Ia. 2006. *Zemelna reforma Hetmana Pavla Skoropadskoho: sproby provedennia ta prychny nevdachi [Hetman Pavel Skoropadskyi's land reform: attempts and reasons for failure]*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 68–84. (In Ukrainian).

Shanin T. 2010. *Selianstvo:okreslennia sotsiologichnoho poniattia [The peasantry: delineation of the sociological concept]*. *Ukraina, moderna*, 6 (17), 171–182. (In Ukrainian).

Shcherbatiuk V.M. 2012. *Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917 – 1921 rokiv: ukrainska istoriohrafiiia [Peasant insurgent movement in Ukraine 1917-1921: Ukrainian historiography]*. K.: Naukova dumka. (In Ukrainian).

Sorokyn P. 2005. *Sotsyolohyia revoliutsyy [Sociology of revolution]*. M.: Terrytoria budushcheho.

Strakhov M.M. 2004. *Mistseve selianske samovriaduvannia v Ukraini za reformoiu 1861 roku [Local peasant self-government in Ukraine according to the reform of 1861]*. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, 7, 82–90. (In Ukrainian).

Verkhovtseva I.H. 2016 (a). *Polityzatsiia samovriaduvannia selian u rosiiskii imperii u 1902–1907 rokakh yak pochatkovyi etap selianskoi revoliutsii [Politicization of peasant self-government in the Russian Empire in 1902–1907 as the initial stage of the peasant revolution]*. *Ukrainskyi selianyn*, 16, 58–69. (In Ukrainian).

Verkhovtseva I.H. 2016 (b). «Poradyvshys mizh soboiu odnoholosno pryhovoryly...»: praktyka provedennia skhodiv i stanovlennia pravosvidomosti ta samovriaduvannia selian v rosiiskii imperii (druha polovyna 19 –pochatok 20 st.) [«Having consulted among themselves, they unanimously sentenced...»: the practice of carrying out ladders and the establishment of legal awareness and self-government of peasants in the Russian Empire (second half of the 19-th–beginning of the 20-th centuries)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45, tom 1, 103–108. (In Ukrainian).

Verkhovtseva I.H. 2018. *Povstali hromady: samovriaduvannia selian u rosiiskii imperii v umovakh suspilno-politychnykh potriasin pochatku 20 st. [Insurgent communities: self-government of peasants in the Russian Empire in the conditions of socio-political upheavals of the beginning of the 20 th century]*. *Ukrainskyi selianyn*, 19, 18–27. (In Ukrainian).

Verstiuk V. 2007. *Zemelne pytannia u stinakh Tsentralnoi Rady [The land issue is within the walls of the Central Rada]*. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 15, 645–663. (In Ukrainian).

Zaritska I.M. 2010. *Zemelne zakonodavstvo doby ukrainskoi revoliutsii 1917-1921 rr. [Land legislation of the era of the Ukrainian revolution of 1917-1921]*. K.: Atika. (In Ukrainian).

Zemziulina N.I. 2018. *Rol selianskykh protestnykh rukhiv v derzhavotvorchkykh protsesakh v Ukraini (1918–1919 rr.): istoriohrafichnyi narys. [The role of peasant protest movements in state-building processes in Ukraine (1918–1919): a historiographical essay]*. *Ukrainskyi selianyn*, 20, 50–53. (In Ukrainian).

Zhytkov O.A. 2018. *Ahrarne pytannia ta zemelni reformy v Ukraini doby Vyzvolnykh zmahan (1917–1921 rr.) [The agrarian issue and land reforms in Ukraine during the Liberation Struggle (1917–1921): historiography]*, istoriohrafiiia: dys. ... dokt. ist. nauk: 07.00.06. / Kyivskyi natsionalnyi un-t. imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. (In Ukrainian).

Zlobina O., 2022. *Ahenty sotsialnykh zmin u suspilstvi nestikoi instytutsiinosti [Agents of social change in a society of unstable institutionalility]*. Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. (In Ukrainian).

Zotova A.S., Khutka S.V. 2008. Tsykl prats Mykyty Shapovala z vyvchennia mista i sela: doslidzhennia nevidomykh rukopysnykh avtohrافiv [The series of works of Nikita Shapoval on the study of the city and the village: the study of unknown handwritten autographs]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Sotsiologichni nauky*, 83, 70–77. (In Ukrainian).

SOCIAL AGRARIAN FACTORS OF THE UKRAINIAN REVOLUTION IN 1917–1921: MODERN HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

Oleksandr Zhytkov

Doctor of Sciences in History

Professor at the Department of Ukrainian History and World History

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi

Abstract. *The publication presents the analysis results for the most recent Ukrainian researchers work covering the factor of peasantry in the formation of the agrarian policies by the Central Rada, Ukrainian State, and the Directory of the Ukrainian People's Republic at various stages of the Ukrainian Revolution in 1917–1921. The author highlights the way how historians interpret those revolutionary changes which had some decisive effect on the relations between the executive power and Ukrainian peasants who had some archaic attitudes, on the one hand, and on the other hand they were briskly adapting to the capitalisation processes in agricultural production on both banks of the Dnipro in late 19th — early 20th centuries. The author has studied social and economic sources, legal acts (governmental decrees and executive orders) as well as personal materials representing agrarian and peasant component of the Liberation Struggle period in the newest historiography of Ukraine. The conceptual issues of the research for specific aspects of the historiography have been covered. They deal with internal policies of the national governments in the agrarian relations sphere, methods how the activities of the state land committees and peasant self-government are reconstructed to prove their key role in the then implementation of the national land legislation as well as Ukrainian peasantry involvement into Ukrainian political fight and its participation in internal strife. Urgent discourses have been analysed in the Ukrainian scholarly literature in attempt to review some subjective factors influencing social and economic processes, the common law place and role in the agrarian relations formation within the national legislative framework, changes in legal awareness and political culture of Ukrainian people as well as continuity of the traditional land use rooted in peasants' farming practices.*

Key words: *agrarian reforms, land legislation, national governments, social reforms, Ukrainian historiography, Ukrainian peasantry.*